عبداللطيف دائيداڻو

سنڌي ڪلاسيڪل ’وائي‘ ۽ ميون شاهہ عنات رضوي

Sindhi classical waai and miyon Shah Inaat Rizwi

Abstract:

Waai is a beautiful form of Sindhi classical poetry. Its meaning is voice, Sur, lement, or conversation etc. The temperament of waai came into being from this land and emerged from local forms of the land. Soomra period is known as the earlier period of Sindhi literature. Geech (folk song), Gahoon (Poetry reading before any folklore) and Ginan (Devotional hymns or poems recited by Shia Ismaili Muslims) were sung in this period. Kafi, Waai, Moulud and Madah (Offering words of homage) were developed in the same period. In the Sama period these forms got more richness. Waai also continued its journey but no one owned it.Eventually the journey reached in Mughal Kingdom. Mubeen Shah Inayat Rizvi owned the waai he arranged his poetic work orderly as Sur and in the end he placed waai. However he became the founder of waai.

لفظ ’وائي‘، لاڙي لهجي جو هڪ نج سنڌي لفظ آهي، جيڪو مختلف محاورن، اصطلاحن ۽ ڪچهرين وغيره ۾ ۽ عام ڳالهہ ٻولهہ ۾ استعمال ٿيندو رهي ٿو. جيئن ’وائي وارڻ‘، ’وائي بند ٿيڻ‘، ’وايون ٻتال ٿيڻ‘، ’وايون ولڙبون ٿيڻ‘ وغيره اهڙي طرح سنڌ جي عظيم شاعر شاهہ لطيفؒ جي ڪلام ۾ بہ استعمال ٿيل آهي جيئن:

’راجا رتولن ۾، ورنائي وائي‘ (سورٺ)

’وڍيل ٿي وايون ڪري، ڪتل ڪوڪاري‘ (معذوري)

’پڙاڏو سوئي سڏ، ور وائي جو جي لهين‘ (ڪلياڻ)

’اڄ پڻ وايون ڪن، وڻجارا وڃڻ جون‘ (سامونڊي)

مٿي بيان ڪيل مڙني محاورن ۽ پڻائيءَ جي انهن سٽن تي غور ڪبو تہ لغت جي اعتبار ڪان سڀني جي معنيٰ ٿيندي: ’آواز‘، ’سُر‘، ’پِڪو‘، ’ڪُوڪَ‘، ’دانهن‘، ’گفتگو‘، ’زبان‘ ۽ ’ڳالهہ ٻولهہ‘ وغيره.

پروفيسر محرم خان لکي ٿو تہ:

”وائي ڏڪڻ سنڌ يعني لاڙ جو هڪ مقامي نج سنڌي محاورو آهي ۽ لغت جي اعتبار ڪان معنيٰ اٿس: ’آواز‘ ۽ ’سُر‘، ’پڪو‘، ’بيان‘،

’گفتگو‘، ’زبان‘ ۽ ’ڳالھ ٻولھ‘ وغيره.“[1]

وائيءَ جي معنيٰ کان پوءِ ڏسڻ گھرجي تہ هن جو مادو يا ڌاتو ڪھڙو آهي؟ غلام محمد گراميءَ موجب:

”منهنجي راءِ آهي تہ وائيءَ جو تعلق ’واءُ ۽ وائي‘ سان نہ پر ’واءِ واءِ ڪرڻ‘ هڪ محاورو آهي، يعني دانهون ڪرڻ، پٽڻ ۽ روئڻ. لطيف جي درگاھ تي ٿيندڙ راڳ ۾ بہ رڳو ’واءِ واءِ‘ آهي. ان ۾ لفظ ۽ حرف جڻ تہ آهن ئي ڪين.“[2]

مخدوم طالب المولىٰ وائيءَ تي بحث ڪندي ان نتيجي تي پھتو آهي تہ وائي ’واءُ‘، ’وارتا‘، ’ورت‘ مان نہ پر ’واڻي‘ جي بدليل صورت آهي، جنهن جي معنيٰ آهي ’ٻول‘ يا سخن پاڻ گرونانڪ جي ٻاڻين لاءِ بہ وايون لفظ استعمال ڪندي لکي ٿو تہ:

”وائيءَ کي ڏسجي ٿو تہ ان جو گھاڙيٽو ٻاڻين وارو ئي آهي. فرق فقط هيترو آهي تہ وائي جو ٿلہ بہ اڌ ٿئي ٿو يعني پھرئين اڌ ۾ قافيو ۽ ٻيو اڌ بنا قافيي جي هوندو آهي ۽ وائي ۾ ٻن مصراعن جي بدران وڌيڪ مصراعون ٿينديون آهن. شاھ يا ان کان اڳ وارن شاعرن جو گھاڙيٽو بہ ٻاڻي جھڙو آهي.“

ڪنز قدوري قافيہ، ڪي ڪين پڙهيوم
سوپاڙو ئي ٻيو جيان پرين لڌوم
’قاضي قاضن‘(قادن)[3]

مخدوم صاحب جي انهيءَ بيان کان پوءِ سڌو سنئون ذهن ۾ اچي ٿو تہ وائي دوهي يا سورٺي سٽن کي هيٺ مٿي اڳيان پويان ڪرڻ سان وجود ۾ آئي، پر واڻيءَ مان وائي ڪيئن ٿي، ان لاءِ مخدوم صاحب شڪ ظاهر ڪري ٿو تہ:

”شاھ صاحب جي محفل ۾ دهليءَ جا بہ وڏا موسيقيءَ جا استاد ’اٽل ۽ چنچل‘ هوندا هئا. جيڪي دهليءَ کان آيل هئا. جن شاھ صاحب جي ڪلام کي موسيقيءَ مطابق ترتيب ڏنو هو تہ ڪلام کي واڻيءَ جو نالو ڏنو هجي جيڪو سنڌي ۾ ساڳي معنيٰ ادا ڪندڙ لفظ بدلجي وائي ٿي پيو هجي... شاھ سائينءَ جي ڪلام کي اٽل ۽ چنچل ترتيب ڏنو هو تن واڻي لکيو هجي جيڪو ڦري وائيءَ تي پيو هجي.“[4]

مخدوم صاحب جي راءِ تي ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو پنهنجي راءِ ڏيندي لکي ٿو تہ بيت ۽ وائي ٻئي ساڳي ڇند جي وزن مطابق آهن پاڻ لکي ٿو تہ:

> ” بيت اها صنف آهي جيڪا ڇند ۾ آهي ۽ وائي بہ ساڳئي وزن ۾ آهي، وائيءَ بابت ساميءَ جي هيءَ سٽ بہ يان ڇڪائي ٿي:
>
> ’ويدن جي وائي، سا سنڌي ۾ سمجهايم‘. “[5]

مٿي بيان ڪيل نظرين ۽ راين جي روشنيءَ ۾ ثابت ٿئي ٿو تہ ’وائي‘ هڪ نج سنڌي لفظ آهي، جيڪو آواز جي معنيٰ ۾ ادا ٿئي ٿو. اهو آواز ’واءِ واءِ‘ هجي يا ’هاءِ هاءِ‘ رڙيون هجن يا ڪوڪون پر سنڌيءَ ۾ اهڙي هر قسم جي آواز کي وائي چئبو آهي.

معنيٰ ۽ مفهوم جي لحاظ سان معنيٰ اٿس ’ڳالهہ ٻولهہ، گفتگو يا گفتار،‘ شاعريءَ ۾ موسيقيءَ جي لحاظ سان هڪ سُريلي صنف طور مشهور ۽ عام آهي.

وائيءَ جو جنم:

مخدوم طالب المولىٰ جو خيال آهي تہ ’وائي‘ سنڌي بيتن جي سنڌي قصيدي مثال ابوالحسن جي سنڌيءَ مان پيدا ٿي آهي، ڇو تہ وائي ۽ انهن جو گهاڙيٽو ساڳيو آهي پاڻ لکي ٿو تہ:

> ”وائي، بيت، مداح يا سنڌي قصيدن، مثلاً ابوالحسن جي سنڌيءَ مان نهي آهي، ڇو تہ انهن ٽنهي صنفن جو گهاڙيٽو ساڳيو آهي. جيڪڏهن اهو بيت، جنهن جي پهرين سٽ اڌو اڌ ٿئي ٿي ۽ باقي منجهس ٻن سٽن کان گهٽيون سٽون آهن. ان جي پڇاڙيءَ واري سٽ جو پويون اڌ پهرين ۽ پوئين اڌ پوءِ ڪٽي ڪجي تہ وائيءَ واري شڪل ٿي پوندس. “[6]

مخدوم صاحب جي هن بيان ۾ واضح ٿئي ٿو تہ وائيءَ جو بنياد يا اصل شڪل بيت واري آهي، ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجي بہ اهڙي راءِ جي حمايت ڪندي، پنهنجي تصنيف ’سنڌي ادب جي تاريخ‘ جلد پهرئين ۾ اهڙو بحث ڪندي انهيءَ ڳالهہ جي حمايت ڪندي نظر اچي ٿو. ڊاڪٽر صاحب وائيءَ جو بنياد بيت کي مڃي ٿو:

> ”بيت لاءِ دوها ۽ سورٺا ڇند بنيادي ڇند آهن. وائي فقط آخري سٽ جي ڪري گهٽو ڪري دوهي ۽ ٽڙوبري دوهي مان اسريل نظر اچي ٿي. “[7]

مٿي ڏنل مخدوم طالب المولىٰ جي بيان ۽ ان کان پوءِ ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجي جي بيان کان پوءِ اها راءِ وائي جو ڏاتو يا مادو بيت خاص طرح دوها ۽ سورٺا

چند مان اسريل نظر اچي ٿو پر ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ وائي جي ابتدا بابت پنهنجا ويچار لوڪ ادب جي سلسلي ’ڳيچ‘ جي مقدمي ۾ ونڊيا آهن. اهي ڪي قدر مختلف نظر اچن ٿا. جنهن موجب تہ وائي اصل ۾ ڳيچ مان اسريل نظر اچي ٿي، ڇاڪاڻ تہ ڳيچ جو ڳائڻ سان تعلق آهي پاڻ لکي ٿو تہ:

”ڳيچ جي هن سادي سٽاءُ وارو بنيادي خاڪو سنڌي وائيءَ جي اسرڻ لاءِ هڪ اهم سرچشمو بڻيو آهي.“[8]

سنڌي ادب، جنهن جي شروعات سومرن جي دؤر کان ٿي، ان وقت جي ادب کي اسان جي ادبي تذڪرن ۽ تاريخن بابت واضح ڪري ڇڏيو آهي تہ ڳاهون، ڳيچ ۽ گنان وغيره هن دؤر ۾ ڳايا ويا. هيءُ دور جيئن تہ سنڌي ادب يا شاعريءَ جو بنيادي دؤر هو سنڌي شاعريءَ جون بنيادي صنفون جيئن ڪافي، وائي، مداحون، مولود وغيره هن ئي دؤر ۾ اُسريا، پوءِ سما دؤر ۾ انهن صنفن ۾ اڃا پختگي آئي. اهو سفر هلندو رهيو سنڌ جي هيءَ سريلي صنف هڪ آزاد پکيءَ وانگر آزاد فضائن ۾ پنهنجون اڏامون جاري رکيون هونديون، پر ڪيس ڪو پنهنجي ڪرڻ وارو نہ مليو ۽ جي مليو تہ اهو اڃا تائين خاموشيءَ جي پردي ۾ ويڙهيل آهي، جنهن جو نالو نشان نہ آهي. اهو سفر شاهہ لطف الله قادريءَ تائين هليو پر ڪو بہ وائيءَ جو نالو نشان ظاهر نہ آهي. آخر ڪار مغل شهنشاهيت جي آخري دؤر ۾ هڪ اهم شاعر ’ميون شاهہ عنات رضوي‘ ساماڻو جنهن ان اڏامندڙ پکي يعني وائيءَ کي پنهنجي گرفت ۾ آندو ۽ پهريون وائيءَ جو شاعر يا باني ٿيو.

پروفيسر محرم خان لکي ٿو تہ:

”ميون شاهہ عنات رضوي پهريون ئي شاعر آهي جنهن انهيءَ اڏامندڙ عوامي گيت کي هيرائي پالي پنهنجو ڪيو ۽ انهن کي پنهنجي لاثاني سفر ۾ جڳهہ ڏني، ميين شاهہ عنات کان اڳي ڪنهن بہ شاعر جي شاعريءَ ۾ وائي دستياب نہ ٿي آهي.“[9]

مٿي بيان ڪيل سڄي بحث کان پوءِ اها راءِ قائم ڪري سگهجي ٿي تہ سنڌي شاعريءَ جي مقبول ۽ عوامي صنف وائيءَ جو خمير هن ڌرتيءَ ۽ ڌرتي جي ديسي صنفن مان وجود ۾ آيو آهي. پوءِ اهو ڳيچ هجي يا ڳاهہ بيت هجي يا مداح ۽ قصيدو هجي يا ابوالحسن جي سنڌي بي اها ڳالهہ تہ وائي جيڪڏهن ميين شاهہ عنات رضويءَ کان پهرين جنم وٺي چڪي بہ هئي، تہ بہ ان جي امڪان ڪانسواءِ ثبوت

طور ڪا بہ وائي ۽ ان جو مؤجد جو نالو نٿو ملي. ان ڪري جيڪڏهن ميين شاهہ عنات کي ان جو مؤجد قرار نہ بہ ڏجي، تہ بہ اهو يقين سان چئي سگهجي ٿو تہ ميون شاهہ عنات، سنڌي وائيءَ جو دريافت ڪندڙ ۽ مؤجد ثاني ضرور آهي، جنهن وائيءَ کي باقاعدي صنف جو درجو ڏئي، ان تي طبع آزمائي ڪئي ۽ پوءِ جي شاعريءَ لاءِ هڪ سُونهي ۽ استاد جو ڪردار ادا ڪندي، وائيءَ کي سندن هٿن تائين پهچايو آهي.

ميين شاهہ عنات جي وائي:

ميين شاهہ عنات جي سوانح بابت تفصيلي ذڪر ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ پنهنجي تصنيف 'ميون شاهہ عنات جو ڪلام' جي مقدمي ۾ ملي ٿو جيڪو 1963ع ۾ ڇپيو. هن مختصر مقالي جو بنيادي ماخذ بہ سندن تحقيق آهي.

ميون شاهہ عنات، نصرپور جي رضوي سيدن مان شاهہ نصير الدين جي گهر ۾ ڄائو ميين صاحب جا وڏا بنيادي طرح سان غوث بهاءُالدين ذڪريا ملتانيءَ جا مريد هئا، تنهنڪري ان خاندان ۾ سماعُ جون محفلون ٿينديون هونديون، جن جو اثر ميين صاحب تي پيو هوندو. ٻيو تہ ميون شاهہ صاحب ننڍي وهيءَ کان وني آزاد طبع، خود خيال ۽ رسمي پابندين جي خلاف هوندو هو سندن خاندان ۾ هيءَ روايت مشهور آهي تہ:

> "ميون شاهہ عنات اڃا ڏهن ٻارنهن سالن جي عمر جو مس هو تہ سندن والد شاهہ نصيرالدين وفات ڪئي، تنهنڪري هن جي سنڀال سندس وڏي ڀاءُ ميان احمد شاهہ جي ذمي ٿي، پر ميون شاهہ عنات ننڍي هوندي کان ئي رسمي پابندين کان آزاد ۽ قدري خود خيال هوندو هو. ڪيس راڳ رهاڻ جو فطري ذوق هوندو هو ۽ هو آزاديءَ سان عام ڪچهرين ۾ اٿڻ ويهڻ لڳو. احمد شاهہ کي اها ڳالهہ نہ وڻي ۽ شروع ۾ کين منع ڪيائين پر آخر ٻيوس ٿي پنهنجو پاڻ پليائين."(10)

ڊاڪٽر بلوچ صاحب جي ڏنل هن روايت ۾ ظاهر آهي تہ ميين شاهہ عنات کي هڪ تہ موروثي طرح سان خاندان مان سماع ۽ راڳ ورثي ۾ مليا هئا، ڇاڪاڻ تہ سهروردي طريقي ۾ سماع جائز آهي، تنهنڪري ميين صاحب جي ڪلام ۾ 'سُر ڏناسري' ملتان جي بزرگن بهاءُالدين ملتانيءَ ۽ سندس خاندان تي ڳايل آهي، جيئن:

"اڳئين جو عنات چئي آهي ايڏاهين پنڌ"

يا

"غوثان ختم بهاءُالدين، نبيان ختم رسول ﷺ"(11)

ميين صاحب جي زندگيءَ جو ٻيو پهلو رسمي پابندين جي خلاف آزاد

زندگيءَ ۾ آزادي سان عام ڪچهرين ۾ وڃڻ هو. محفلن ۾ ويهڻ کان وڏو پاءُ ڪيس منع ڪندو رهيو ۽ پابنديون لڳائيندو رهيو پر ميون صاحب سنڌس پڏي اڻ پڏي ڪري مگڻهارن ۽ ڳائڻن جي محفلن ۾ ويندو رهيو. مقصد تہ ميين صاحب جيڪو ڪجهہ حاصل ڪرڻ چاهيو ٿي ان مان ڀرپور حظ حاصل ڪيائين. رسمي پابندين جي خلاف بغاوت ٿي هئي جنهن سنڌي شاعريءَ جي جهول ۾ وائي جهڙي سريلي صنف وڌي. پنهنجي ڪلام کي سُروار يا سرود جي شڪل ۾ آڻي لکيائين ۽ هر سُر جي آخر ۾ وائي ڏيئي پنهنجو رسالو مڪمل ڪيائين. سنڌس پيشرو شاعرن قاضي قاڌن يا شاهہ ڪريم جي شاعريءَ کان پيغام پهچائڻ جو ڪم ورتو يعني شاعري فقط ذريعو هئي پر ميين صاحب جو مقصد شاعري ڪرڻ هو ڊاڪٽر بلوچ صاحب لکي ٿو تہ:

”.... قاضي قاضن توڙي شاهہ ڪريم اصولي طور صوفي ۽ درويش هئا، جن سلوڪ ۽ طريقت جي نڪتن کي بيان ڪرڻ خاطر بيت چيا. سندن واسطي شاعري مقصد نہ پر ذريعو هئي. ميون شاهہ عنات پنهنجي طبعي ذوق سببيان شاعر ٿي ساماڻو ۽ شاعريءَ مان پورو هز حاصل ڪيائين. ميين شاهہ عنات هڪ صوفي درويش جي حيثيت سان شاعري نہ ڪئي، بلڪ شاعريءَ جي ذات سنڌس واسطي درويشيءَ جو باعث بڻي.“(12)

ميين عنات کي شاعريءَ جي ذات مليل هئي، جيڪا پوءِ سنڌس بزرگي جو سبب بڻي. ان ڪانسواءِ سنڌس ننڍي وهيءَ کان موسيقيءَ سان چاهہ ڪيس موسيقيءَ جو ماهر بنائي ڇڏيو. پاڻ تندوري جي تارن سان پنهنجي دل وندرائيندو رهيو ۽ موسيقار بنجي ويو. آخرڪار سنڌس باغيانہ طبيعت سنڌي شاعريءَ ۾ انقلاب آندو جو پاڻ پنهنجي شاعريءَ کي سوڌي سنواري سُر يا سرود وار رکيائين جيڪا هڪ نئين روايت هئي. ڊاڪٽر بلوچ صاحب لکي ٿو تہ:

”ميون شاهہ عنات پهريون شاعر آهي جنهن جي ڪلام ۾ سنڌي وائي هيئيت توڙي مضمون ۽ معنيءِ جي لحاظ سان اوج تي نظر اچي ٿي. ’وائي‘ جا موجد سنڌي صوفي شاعر هئا ۽ وائي آڳاٽي دور کان وٺي رائج هئي، پر شاهہ عنات کان اڳ چيل وايون غالباً محفوظ نہ رهيون آهن...... شاهہ عنات جون سڄيون ساريون ٻائيتاليهہ وايون ملن ٿيون...... معنيٰ ۽ مقصد جي لحاظ سان ميين صاحب جون وايون ٽيرنهن جدا جدا مضمونن تي مشتمل آهن، جن مان 3 خالص مولود، 14 مداحيہ، 2 دعائيہ، 1 نصيحت، 3 سرمارئي، 1 سر ليلان، 2 سر مومل راڻو 6 سر سسئي، 1 سر

سورٺ، 1 سر سارنگ، سرڪاموڏ (گندري)، 2 هنجهن بابت ۽ 5 غنائي آهن.“[13]

ميين صاحب جي ڪلام تي نظر وجهڻ سان معلوم ٿيندو ته سندن ڪلام مختلف مضمونن ۾ سر وار رکيل آهن.

ڊاڪٽر محمد علي مانجهي لکي ٿو ته:

”توڙي جو وائي سنڌي شاعريءَ جي قديم صنف آهي، جيڪا اڳ ۾ به چئي ويندي هئي، پر ميون عنات پهريون شاعر آهي، جنهن وٽ پهريون ڀيرو وائي هڪ ’صنف‘ طور ملي ٿي. هن مختلف داستانن ۾ وايون ڏيئي وائيءَ جي صنف ۽ ان جي حيثيت کي ميجرايو. اها ڳالهه غلط آهي ته شاهه لطيف وائيءَ جو مؤجد آهي...... حقيقت ۾ شاهه عنات يقيناً وائي جو مؤجد آهي. اهو فقط پراڻي واٽي ۽ ميين عنات جي وائي کي پڙهڻ کان پوءِ محسوس ڪري سگهجي ٿو ته ميين عنات ان لحاظ سان ڪيڏو وڏو ڪمال ڪيو آهي.“[14]

وائيءَ جا گهاڙيٽا ۽ ميين شاهه عنات جي وائيءَ ۾ انفراديت:

سنڌي ادب ۾ وائي ۽ ڪافيءَ جي گهاڙيٽن تي ڪو خاطر خواه ڪم نه ٿيو آهي، سواءِ ڪجهه چند مضمونن جي جن ۾ ڪجهه هن متعلق مواد موجود آهي. وائيءَ جي گهاڙيٽن بيان ڪرڻ کان پهرين ڪو اصول قائم ٿئي، ان کان پوءِ ميين عنات جي وائيءَ جي گهاڙيٽن کي بيان ڪجي، انهيءَ لاءِ گل نصرپوري جو مضمون ’وائيءَ ۽ ڪافيءَ جا گهاڙيٽا‘ سامهون آهي. ان ۾ گل نصرپوري، ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو جي حوالي سان لکي ٿو ته:

”وائي ۽ ڪافيءَ جو بنياد به چند متعلق آهي، جيئن: دوها ۽ سورٺا تعميل آهن، اهڙي طرح وائي به چند تي آهي...وائيءَ جو پهريون گهاڙيٽو اهو آهي، جنهن ۾ ٿلهه خواه بندن جي پڇاڙيءَ ۾ قافيو اچي ٿو، اهڙي گهاڙيٽي واري وائيءَ کي ’دوها وائي‘ چئجي ٿو.“[15]

جڏهن ته وائيءَ جي گهاڙيٽن لاءِ ٻيو اصول هُن اهو ڄاڻايو آهي ته:

”وائيءَ جو ٻيو گهاڙيٽو اهو آهي، جنهن ۾ ’ٿلهه‘ جي وچ ۾ بندن جي پڇاڙيءَ ۾ قافيو ٿئي ٿو، اهڙن گهاڙيٽن واري وائيءَ کي ’سورٺا وائي‘ سڏبو.“[16]

موسيقيءَ جي استادن قافين يا پدن جي ڦيرڦار سان ڪجهه بيا به قسم بيان ڪيا آهن. جيئن: به پدي، ڏيڍي، ٻيٽي يا ٽي پدي وائي.

هتي اسان ميين شاهه عنات جون وايون ڏسنداسين ته نوَ (9) وايون اهڙيون آهن، جن جي ٽلهه جي آخر ۾ قافيو آيل آهي مثال:

ٽلهه دوس قريشي! عرب ديسي! تو کي رب سنپالي ميان سائين

1. اول نور نبي جو تاري ۾ رکيائين (ڪلياڻ فصل ٻيو)

توکي مڱان، تون آهين، ٻيو درڪون سجاڻان.

انڌا ڪري اڳ ۾ ڪونائين ڪاڻا.......

چانکي چرهو چکيو کي جو ڪاک تڙاءُ

ڪرهو سرهو ڏيهه ۾، تنهن کي ڊپ نه ڊاءُ......

(مومل راڻو وائي نمبر 2)

ميين عنات جون 33 وايون اهڙيون به آهن، جن ۾ ٽلهه جي وچ ۾ قافيو اچي ٿو مثال:

منهنجي سيد سار لهندو، مون کي آهي اميد الله ۾

سجدي پئي سپرين، زاري زور ڪندو

(ڪلياڻ فصل پهريون)

ڪاجا ڳالهه ڪيائون، يا الا! مون من تنهين موهيو.

حال حقيقت، منهن معرفت، ڏسي ڏات ڏنائون.

مٿي بيان ڪيل مثالن ۾ وائيءَ جي مقرر ڪيل اصولن تي ميين شاهه عنات جون وايون پوريون آهن. تنهنڪري راقم جي راءِ ۾ ميين شاهه عنات، وائيءَ جو قافيو آخر ۾ ۽ ڪٿي وچ ۾ به آندو آهي، ڪٿي اندرين قافين به سندس وائيءَ جي موسيقيت ۾ چار چنڊ لڳائي ڇڏيا آهن. ان ڪانسواءِ ميين صاحب جي وائيءَ ۾ قافيي سان گڏ رديف جو به سهڻو مثال ملي ٿو: مثال:

”ٿي من موهيو ڄام، جو سونهن سيݨ ۾ وتري گندري

سمي سونهاڻي، محبت هاڻي مهائي مها سوندري گندري“

ماهرن وائيءَ جي گهاڙيٽن لاءِ بنيادي طرح سان به اصول قائم ڪيا آهن: (1) اهڙيون وايون جن جي ٽل ۾ قافيو آخر ۾ ايندو آهي، (2) اهڙيون وايون جن جي وچ ۾ قافيو اچي ٿو.

ميمڻ عبدالمجيد لکي ٿو ته:

”قافيو ٽل جي آخر ۾ اچي ۽ سڀ مصرعون ٽل سان هم قافيہ ٿين.“[17]

ميين شاهہ عنات جي سرپرپات فصل ٻيو مان هڪ وائي مثال طور پيش آهي:

ٽل- تو کي مڱان، تون آهين، ٻئو در ڪونہ سڄاڻا

1. انڌا ڪري اڳ ۾، ڪوئائين ڪاڻا

2. الاهي! عنات چئي، نوازي نماڻا.

هن وائيءَ تي غور ڪبو تہ ٽل جي آخر ۾ قافيو آهي، جيڪو هر بند يا مصرع سان هم قافيہ آهي. اهڙيءَ طرح ٻئي اصول تي نظر وجهبي تہ ٽل ہ اڌ يا ٻن پدن ۾ نظر اچي ٿو ان جي وچ ۾ قافيو اچي ٿو ۽ ٻيو پد وراڻي لاءِ استعمال ٿئي ٿو. هر مصرع ڪانپوءِ اها وراڻي استعمال ٿيندي آهي. ميين شاهہ عنات جي هن وائيءَ تي غور ڪبو تہ هن اصول تي پوري نهڪي بيهي ٿي.

ٽل: منهنجي سيد سار لهندو الله،

مون کي آهي اميد الله ۾

بند: سجدي پئي سپرين، زاري زور ڪندو

مون کي آهي اميد الله ۾.

ميين شاهہ عنات جي واين تي غور ڪرڻ سان معلوم ٿئي ٿو تہ هُن واين ۾ مٿي بيان ڪيل ٻن اصولن کانسواءِ وائيءَ جي ٽل يا مصرع ۾ قافين جا ٽنا ٽنا جوڙ لڳايا آهن.

ٽل: اچ گهر، اچ گهر، ايندا سپرين، ويٺي ڪانگ اڏايان،

ايهين پانئيان

بند: چرندي مالهہ، پروڙيم ڪالهہ، سر تين ڳالهہ سڻايان،

ايهين پانئيان

نتيجو:

سنڌي ڪلاسيڪل شاعريءَ جي سُريلي ۽ عوامي مقبول صنف وائيءَ جو مادو ڳاهہ هجي، ڳيچ هجي يا ابوالحسن جي سنڌي، پر سندس خميرُ سنڌ ڌرتيءَ سان جُڙيل آهي. جيئن تہ سنڌي ادب جي شروعات سومرن جي دؤر کان ٿي، تنهنڪري ايئن چئي سگهجي ٿو تہ وائي بہ سومرن جي دؤر کان شروع ٿي هوندي، پر ڪيس ڪنهن پنهنجو نہ ڪيو. آخرڪار مغل شهنشاهيت جي آخري دؤر ۾ ميين شاهہ عنات رضويءَ پنهنجي رسالي جي هر سُر جي آخر ۾’وائي‘ کي جاءِ ڏني ۽ پاڻ وائيءَ جو مؤجد بڻيو. هن کان اڳ ڪنهن بہ شاعر جي شاعريءَ ۾ وائي نظر نہ آئي آهي. ميين شاهہ عنات جي وائي منفرد حيثيت رکي ٿي.

حوالا:

1. جويو ابراهيم، (مرتب) ’سنڌي ٻولي ۾ سنڌي شاعري‘، سنڌي ادبي بورڊ، ص 240.
2. الانا، غلام علي، سھڻيندڙ: زبيده شيخ، ’ادبي اوسر‘، سنڌي زبان پبليڪيشن، حيدرآباد، ص 38.
3. مخدوم، طالب المولىٰ، ’ڪافي‘، بزم طالب المولىٰ، هالا، 1962ع ص 52.
4. مخدوم، طالب المولىٰ، ’ڪافي‘، بزم طالب المولىٰ، هالا، 1962ع، ص 52_53.
5. جوڻيجو عبدالجبار، ڊاڪٽر، ’سنڌي ادب جي تاريخ‘، جلد پهريون، سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد، 2004ع، ص 331.
6. مخدوم، طالب المولىٰ، ’ڪافي‘، بزم طالب المولىٰ، ص ؟؟، هالا، 1962ع.
7. جوڻيجو عبدالجبار، ڊاڪٽر، ’سنڌي ادب جي تاريخ‘، جلد پهريون، سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد، 2004ع، ص 232.
8. بلوچ، نبي بخش خان، ڊاڪٽر، ’مقدمو ڳيچ‘، سنڌي ادبي بورڊ، 1963ع، ص 14.
9. جويو ابراهيم، (مرتب) ’سنڌي ٻولي ۾ سنڌي شاعريءَ جو آڳاٽو دؤر‘، سنڌي ادبي بورڊ، 2007ع، ص 241.
10. بلوچ، نبي بخش خان، ڊاڪٽر، ’ميين شاهه عنات جو ڪلام‘، سنڌي ادبي بورڊ، 1963ع، ص 91.
11. ساڳيو ص 90.
12. ساڳيو ص 66.
13. ساڳيو ص 62.
14. سميجو اسحاق، ڊاڪٽر، ’مرتب: ميون عنات رضوي هڪ اڀياس‘، 2019ع، ص 202_203.
15. نصرپوري، گل، ’وائي ۾ ڪافيءَ جا گهاڙيٽا‘، نئين زندگي، نومبر 1964ع، ص 22.
16. ساڳيو ص 22.
17. ميمڻ، عبدالمجيد، ڊاڪٽر، ’جوتيون جواهرن جون‘، عجائب اسٽور، سکر، 1971ع، ص 12.